

JOSIP ADAMČEK

SUKOBI GRADA VARAŽDINA I VARAŽDINSKE VLASTELE U XVI. I XVII. STOLJEĆU

U ovom se radu razmatraju odnosi i sukobi između grada Varaždina i posjednika varaždinske tvrđave (varaždinske vlastele) u XVI. i XVII. stoljeću. Ti su sukobi predstavljali poseban oblik socijalne borbe, a u tom su razdoblju imali i veliku ulogu u povijesti Varaždina. U njima se izgrađivao položaj grada.

Sukobi između grada i vlastele nisu, dakako, bili jedini oblici društvene borbe u Varaždinu. Određena socijalna napetost postojala je npr. između gradske sirotinje i privilegiranih građanstva, a na početku XVII. stoljeća izbijali su sukobi između građana i gradskih plemića. Nakon uvođenja carske vojske u Varaždinu započeli su sukobi grada s vojnim vlastima i njemačkom vojnom posadom, koji su ponekad bili vrlo oštri.

Iako se u ovom radu prikazuju u prvom redu odnosi Varaždina i varaždinskih feudalaca, bit će riječi i o nekim od spomenutih socijalnih sukoba, napose u slučajevima kad su utjecali na položaj grada.

Grad Varaždin razvio se uz središte županije, na zemljištu koje je pripadalo kralju. Poveljama iz 1209. i 1220. dobio je povlastice slobodnoga grada i omeđeni teritorij. Tim su poveljama ipak zadržani i neki oblici njegove ovisnosti o varaždinskom županu. Njegov je dvorski župan (*comes curialis*) sudio parnice između stranaca i građana. Svaka kuća u gradu morala je županu platiti 12 denara »martinščine«, a čitava je općina prilikom postavljanja novog župana morala dati 20 vedara vina, 100 kruhova i jednog vola.¹

Potpune povlastice kraljevskoga grada Varaždin je dobio ispravom kralja Ludovika od 13. VI. 1357. Tom je ispravom Varaždin u potpunosti izuzet ispod sudske vlasti varaždinskog župana i podvrgnut pod kraljevski taverikalni sud. Grad je za to kraljevskoj komori trebao godišnje plaćati 100 forinti.² Kraljevska je blagajna tada pobirala i daću »miholjščinu« (*colecta circa festum beati Michaeli Archangeli*), koja je ranije pripadala varaždinskom županu.³ God. 1371. ponovo su određene međe između teritorija grada i okolnih posjeda.⁴

Varaždin se tako potpuno osamostalio od tvrđave (*castrum*) u kojoj je i nadalje stolovao župan kao kraljevski službenik. Kad je 1399. grof Herman Celjski dobio zagorsku knežiju, u njegov je posjed prešla varaždinska tvrđava s »oba sela Trnovca« (*cum utraque villa Tarnoch*).⁵ Grad je, međutim, svoj status očuvao.

Na početku XV. stoljeća Varaždin je držao više posjeda s kmetovima. Dugotrajni sporovi oko posjeda Kneginca završeni su 1411. tako da su gradu priznate njegove dvije trećine.⁶ Sve te posjede potvrdio je gradu 19 XI. 1430. u ime građana kancelar grofa Hermana Celjskoga.⁷ Nije dovoljno jasno da li je grad već tada bio u nekoj ovisnosti prema zagorskim knezovima. Ali nedugo poslije toga bio je već u sastavu njihovih posjeda.

Među zagorskim posjedima (*»districtus seu comitatus«*) koji su 1435. potvrđeni novom darovnicom grofu Hermanu Celjskom nalazio se, između ostaloga, i grad Varaždin (*civitas item Varasd*).⁸ Grad je, dakle, oko 1435. postao privatni posjed moćnih grofova Celjskih. Oni ga od tada u svojim ispravama redovito nazivaju svojim gradom: npr. Ulrich Celjski 1443. *»civitas nostra«*, *»intra veras metas civitatis nostre Varasdiensis«*, 1448. *»civitas nostra«* itd.⁹

Nakon pogibije Ulricha Celjskog (1456) zagorske je posjede kratko vrijeme držala njegova udovica Katarina. Čini se da je tada Matija Korvin pokušao grad Varaždin vratiti pod kraljevsku vlast. Ali udovica je 1461. te posjede, a zajedno s njima i »grad i tvrđavu Varaždin« (*civitas et castrum Varasd*), prodala slavonskom banu Janu Vitovcu. Kralj je Vitovcu darovnicu za te posjede dao tek 18. V. 1463.¹⁰ Do tog zatezanja vjerojatno je došlo zbog Vitovčeve nepouzdanosti. Jan Vitovec, a zatim i njegovi sinovi Juraj i Vilim, u više su navrata pristajali uz njemačkog cara Fridriha III, s kojim se Korvin borio. Kad su 1485. Juraj i Vilim otvoreno stali uz njemačkog cara, došlo je s Korvinom do konačnog raskida.

Ugarski je sabor 25. I. 1486. dokinuo sud zagorskih knezova u Varaždinu, a kralj je 1488. s vojskom okupirao sve posjede Vitovca.¹¹ Tako se Varaždin 1488. ponovo našao u kraljevim rukama. Ali on je već naredne godine čitavu zagorsku grofoviju darovao svom sinu Ivanišu Korvinu. Njemu su te posjede 1490. priznali ugarski velikaši i novoizabrani kralj Vladislav II. Jagelović.

Nakon smrti hercega Ivaniša Korvina (1504) Varaždin i zagorske posjede držala je njegova udovica Beatrica Frankopan, a od 1509. njen drugi muž markgrof Juraj Brandenburški. On je 20-ih godina rasprodao svoje posjede u Slavoniji i otišao u Njemačku.

⁶ Z. Tanodi, Povijesni spomenici grada Varaždina (dalje: PSV) I, Varaždin 1942, 37, 48-50.

⁷ NRA, sv. 1521, br. 17.

⁸ Isto, sv. 1594, br. 2, 3.

⁹ PSV I, 164, 165-166.

¹⁰ NRA, sv. 1525, br. 14; sv. 337, br. 18. Vitovec je 10. X. 1463. između ostaloga, uveden u pravni posjed *»in oppido Warasd vocato ac castro ibidem situato, ne non villis utraque Tarnowcz«* (NRA, sv. 1525, br. 42).

¹¹ Vj. Klaić, Povijest Hrvata II, sv. 3, Zagreb 1904. 146.

¹ T. Smičiklas, Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae (dalje: CD) III, 89-92, 186-187.

² CD XII, 417-418.

³ CD XIV, 540-541.

⁴ CD XIV, 351-353.

⁵ Arhiv Hrvatske, Neoregistrata acta (dalje: NRA), sv. 1592, br. 15.

Prelazak grada Varaždina u privatni posjed grofova Celjskih nije zaustavio njegov gospodarski razvoj. Feudalcu su u XV. stoljeću bili zainteresirani za razvoj gradova kao obrtničkih i trgovačkih središta.¹² To se napose odnosi na grofove Celjske, koji su u svojim rukama okupili goleme posjede u Štajerskoj, Slavoniji i Hrvatskoj.

Sajamska povlastica grofa Ulriha Celjskog od 2. II. 1448. nesumnjivo je podsticala razvitak trgovine. Grof Ulrih je dao Varaždinu pravo da održava osmodnevni sajam o blagdanu sv. Jakoba i sve trgovce koji na njemu sudjeluju oslobodio plaćanja mitničarine i tridesetine. Grad je istodobno proglasio posebnim trgovom za zamjenu roba (*permutatio concabialis*). Tu je povlasticu 1462. potvrdio i novi zagorski grof Jan Vitovec.¹³

Varaždin je u XV. stoljeću povećao svoje posjede. God. 1481. kupio je i ostale dijelove Knežinca. Osim Gornjeg i Donjeg Knežinca, na početku XVI. stoljeća posjedovao je sela Lužane, Goricu, Bartolovec i Žabnik.¹⁴

Grad je svojim feudalnim gospodarima godišnje morao plaćati 100 forinti, daću koju je prvobitno ubirao varaždinski župan a od druge polovice XIV. stoljeća kraljevska komora. Prema računima kneza Jurja Vitovca ta je daća oko 1480. bila jedino podavanje građana vlastelinu.¹⁵ Tu su daću plaćali i na početku XVI. stoljeća markgrofu Jurju Brandenburškom.¹⁶ On ih je 13. XI. 1516. privremeno oslobodio njena plaćanja da bi mogli podići gradske bedeme.¹⁷

Bilo je pokušaja da se varaždinskim građanima nametnu i neki drugi feudalni tereti. Kralj Matija Korvin je npr. 13. IV. 1458. tražio od Katarine Celjske da se građani Varaždina ne tjeraju »na neuobičajene i neke nedostojne radove«, jer je to protivno njihovim povlasticama kraljevskoga grada.¹⁸ Čini se da su građani 1516. dobrovoljno vozili živež Jurju Brandenburškom, te im se on kao svojim »vjernim podložnicima« za to zahvalio.¹⁹

Na početku XVI. stoljeća vlastelinstvo je građanima nastojalo nametnuti i neke druge daće. Oko 1520. vodio se npr. spor o tome da li oni od svojih vinograda moraju vlastelinu davati gornicu.²⁰

Varaždin je i nakon prelaska pod vlast grofova Celjskih ostao podložan kraljevskom tavernikalnom sudu. Taj je sud donosio presude u sporovima grada s okolnim plemićima i drugostepene presude na odluke gradskog suca. Tako je npr. 1470. parnicu grada s plemićima Herkfy vodio palatin Mihajlo Orsag, a parnicu s okolnim plemićima i biskupom Osvaldom Tuzom 1473 – 1477. dvorski sudac Stjepan Bathory. Neke presude u sporovima s okolnim plemićima donosio je i kralj.²¹

Ali istodobno s time bila je prisutna tendencija da se varaždinska općina u sudskom pogledu podvrgne pod varaždinskog vlastelina, odnosno pod njegov županijski sud. Kralj Matija Korvin je 13. IV. 1458. odredio da se Varaždin u spo-

rovima s plemićima ne može suditi pred županijskim već samo pred kraljevskim sudom.²²

Čini se da je nastojanje varaždinskih i drugih feudalaca da grad podvrgnu lokalnim sudovima na kraju XV. i početkom XVI. stoljeća bilo jače nego ranije. Građani su se tužili kralju da ih mnogi tjeraju na banski ili županijski sud, iako su oni izuzeti iz nadležnosti tih sudova. Kralj Vladislav je 12. XI. 1512. potvrdio da su doista podložni samo kraljevskom sudu.²³

Varaždin je u XV. stoljeću nastavio plaćati daću koja mu je nametnuta prilikom podvrgavanja pod tavernikalni sud. Ta se daća na početku XVI. stoljeća nazivala »l u c r u m c a m e r a e«. Posredovanjem Jurja Brandenburškog kralj Ludo vik II. oslobodio je 31. X. 1516. građane koji su podizali nove bedeme plaćanja te daće.²⁴

Kraljica Marija je 1526. tvrđavu i grad Varaždin založila palatinu Stjepanu Bathoryju.²⁵ Palatin je 13. I. 1526. obavijestio »suce, prisežnike, te ostale građane i cijelu općinu kmetova« u trgovištu (*in oppido*) Varaždinu da šalje Pavla Kečkeša koji će u njegovo ime upravljati gradom i vlastelinstvom.²⁶ Pavao Kečkeš de Kakonja upravljao je Varaždinom 14 godina, sve do 1541. Na početku njegove uprave dogodile su se u položaju grada Varaždina velike promjene.

Naprijed su prikazane neke tendencije koje su već na početku XVI. stoljeća pogoršavale položaj Varaždina. O radikalnom pogoršavanju položaja grada u vrijeme Kečkešove uprave najviše podataka sadrži istraga iz 1551. U toj je istrazi o položaju grada u doba svog kaštelanstva svjedočio i sam Kečkeš.

Kečkeš je iznio da je za čitavo vrijeme svoje službe građane Varaždina tretirao »ne kao gospodu, već kao podložnike« (*non tanquam dominos sed tanquam subditos*). Ali je ipak temeljite promjene u njihovu položaju povezao s događajima 1527.

Kad je grof Krsto Frankopan, zapovjednik i vođa pristaša Ivana Zapolje, s vojskom došao pred varaždinsku tvrđavu, u nju su se s kaštelanom Kečkešom zatvorile pristaše protukralja Ferdinanda Habsburškog. Tada su građani Varaždina, tvrdio je Kečkeš, prekršili zakletvu danu vlastelinu i stali na stranu Zapoljevaca. Predali su knezu Frankopanu gradske ključeve i pomogli mu barutom i oružjem pri opsadi tvrđave. Pokazali su mu najslabiji dio tvrđavnih bedema. Pripremajući napad na te bedeme, Krsto Frankopan je teško ranjen. Naredni je dan od te rane umro, te su njegove pristaše prekinule opsadu.

Zbog te »nevjernosti« Kečkeš je građanima oduzeo »sve njihove kmetove i sve posjede, a također prihod od vina zvan gorščina (*omnes eorum colonos et omnes possessiones et etiam proventus vini gorschina dictus*). Varaždinci su tada, tvrdio je on, »izgubili sve slobodine koje su do tada još imali«.²⁷

Na sličan je način prikazao držanje građana za vrijeme opsade varaždinske tvrđave Ivan Zermeg u svojoj povijesti rata kralja Ferdinanda i Ivana Zapolje. Prema njegovu opisu, izaslanici grada Varaždina došli su 24. IX. 1527. pred Krstu Frankopana u Zamlache i predali mu gradske ključeve. Zermeg dalje opisuje opsadu tvrđave, Frankopanova ranjavanje (26. IX. 1527), njegovu smrt i rasap vojske zapoljevaca.²⁸

²² Arhiv JAZU, D-XI-89.

²³ Arhiv Hrvatske, Documenta mediaevalia, ser. B; Arhiv JAZU, D-XI-89.

²⁴ PSV I, 287-288.

²⁵ NRA, sv. 444, br. 40.

²⁶ PSV I, 301.

²⁷ Arhiv Hrvatske, Arhiv prvostolnog Kapitla u Zagrebu, Acta loci credibilis, series I (dalje: KAZ, ALC I), Litt. V, br. 1.

²⁸ Prijevod teksta iz djela Ivana Zermegha v. Vj. Klaić, Povijest Hrvata III, sv. 1, 78-80.

¹² Opširnije o odnosu feudalne gospode prema gradovima u XV. stoljeću v. u mojoj knjizi »Agrarni odnosi u Hrvatskoj od sredine XV do kraja XVII stoljeća«, Zagreb 1980, 162-190.

¹³ E. Laszovski, Dva sajamska privilegija XV. vieka za Varaždin, Vjesnik Zemaljskog arhiva I, Zagreb 1899, 275-277; PSV I, 165-166, 184-185.

¹⁴ PSV I, 259, 279-280.

¹⁵ Item universi cives seu inhabitatores prescripti oppidi Warasd singulis annis tenentur seu obligantur dare domino ipsorum florenos 100« (Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Diplomataikai leveltar, br. 94040).

¹⁶ Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburger Literalien, Nr. 1119, 1101.

¹⁷ PSV I, 288.

¹⁸ Isto, 174-175.

¹⁹ M. Androić, Neobjavljene isprave grada Varaždina (1390-1521), Arhivski vjesnik I, Zagreb 1958, 390.

²⁰ Staatsarchiv, Nürnberg, Brandenburger Literalien, Nr. 1119.

²¹ Androić, n. dj., 380-389; NRA, sv. 1521, br. 17; Mađarski državni arhiv, Diplomataikai leveltar, br. 100578, 100520, 100460.

Varaždinci su, dakle, 1527. stali na stranu koja je poražena. Prema tvrdnji Pavla Kečkeša to je imalo teške posljedice za položaj grada. U objektivnost njegova svjedočenja o statusu Varaždina može se, doduše sumnjati. On je prije davanja tih izjava s varaždinskom općinom vodio parnicu zbog tzv. »kamene kuće«. Tu je kuću darovao Varaždinu markgrof Juraj Brandenburški, a Kečkeš ju je za vrijeme svog kaštelanstva posvojio. Grad mu je 1541. kuću oduzeo, te je on zbog toga pokrenuo parnicu, koja u vrijeme kad je davao izjavu još nije bila završena.²⁹ Ali o položaju Varaždina slične je izjave dalo još pedesetak osoba. Neki su od tih svjedoka smatrali da su različiti oblici podložnosti građanima nametnuti još u doba Ivaniša Korvina.

Svi su, slično kao Kečkeš, tvrdili da su građani »uvijek imali gospodu i svojoj gospodi bili vjerni i pokorni« (1. svjedok), da su uvijek imali »zakonite gospodare« (6. svjedok). Tim su gospodarima morali polagati zakletvu vjernosti.

Prema Kečkešu i drugim svjedocima gradski je sud bio podložan vlastelinstvu. Stranka koja je bila nezadovoljna presudom gradskog suca mogla se žaliti jedino vlastelinu (*ad castrum*). Za varaždinske građane postojao je, dakle, privni vlastelinski sud. Gradske parnice više nisu mogle ići pred kraljevski tavernikalni sud.

Kaštelan Kečkeš oteo je gradu posjede i kmetove. Povrh toga, na širem gradskom području zauzeo je sve šume, oranice, livade i vode. Svjedoci su npr. tvrdili da su šume Veliki otok ili Gardinovščak, Zremščak i Gornji otok pripadale vlastelinu iako su se nalazile unutar šireg gradskog područja. U tim šumama nijedan građanin bez dozvole vlastelinskih službenika nije smio loviti, napasati stoku i sjeći drva.

Na mjestu Sračinec naseljeni su u tom periodu novi kmetovi (Hrvati, dobjegli seljaci iz stare Hrvatske). Svjedoci su dokazivali da ti kolonisti nisu bili gradski već vlastelinski podložnici. Za iskrčene zemlje kod Sračinca morali su Kečkešu davati 170 koreca žitarica.

Varaždin je i nakon 1527. nastavio plaćati uobičajenu daću od 100 ugarskih forinti, koja se nazivala »miholjščina« (*datium sancti Michaelis*) i redovitu daću (*datium ordinarium*). Kečkeš je tvrdio da je po nalogu vlastelina građanima nametao i izvanrednu novčanu daću (*taxa extraordinaria*), koju su građani bez pogovora plaćali. Ta je daća jedne godine iznosila čak 1000 forinti.

Varaždinski su građani, jednako kao i kmetovi gradskog župnika, te kmetovi ubožnice i prebende Kristova tijela, morali plaćati porez koji je ubiralo vlastelinstvo i predavalo u blagajnu dikatora. Građani su, dakle, porez plaćali jednako kao kmetovi. Navode svjedoka o plaćanju poreza potvrđuju i porezni registri iz tog razdoblja.

Varaždinskim su građanima nakon 1527. nametnute i različite radne dužnosti. Na zahtjev vlastelina i njegovih službenika morali su čistiti grabe oko tvrđave i grada. Više svjedoka je tvrdilo da su građani morali raditi na ograđivanju rukavca Drave – Dravice, u kojem se za vlastelina lovila riba (*»aquam Drawycham claussissent«*). Građani su smjeli loviti ribu samo na određenim mjestima, i to uz dozvolu vlastelinskih službenika. Ali dio ulovljenih riba morali su davati vlastelinstvu.

Građani su morali sudjelovati i u vlastelinskim lovovima, vjerojatno kao goniči divljači. Kad je trebalo ići u lov, kaštelan je naređivao gradskom sucu i on ih je dovodio.

Po nalogu vlastelina Varaždinci su išli i u rat (*»ad bellum semper ambulassent«*). Sudjelovali su zapravo kao vojnici u vlastelinskom banderiju.

Prema jednoj izjavi (22. svjedok) svaki građanin koji je posjedovao tegleću stoku morao je u vlastelinske žitnice dove-

sti voz žitarica i voz sijena. Drugi jedan svjedok (pedeseti) tvrdio je da su Varaždinci vlastelinstvu za vrijeme žetve davali dva žeteoca, a za vrijeme košnje sijena dva kosca.³⁰

Sve u svemu, podaci iz istrage 1551. pokazuju da se položaj Varaždina 1527. uvelike pogoršao. Feudalni gospodari varaždinske tvrđave grad su gotovo u potpunosti podvrgli pod svoju vlast, iako je on imao povlastice slobodnog kraljevskog grada. Uspjeli su ograničiti autonomiju njegove općine i građanima nametnuti feudalne terete slične onima koje su snosila vlastelinska trgovišta.

Kralj Ferdinand je sredinom 1528. namjeravao od Batthoryja Varaždin otkupiti. Do toga ipak nije došlo. Stoviše, 1531. potvrdio je darovnicu kojom je Batthory te posjede dobio.³¹ Ali još iste godine varaždinski vlastelin postao je Ludovik Pekry od Petrovine, istaknuti pristaša kralja Ferdinanda i zapovjednik njegovih jedinica.

Promjenom vlastelina položaj se grada nije izmijenio. Pekry se inače isticao surovošću. Poznata su nasilja koja je činio na posjedima svojih političkih neprijatelja. Kaštelan varaždinske tvrđave i dalje je bio Pavao Kečkeš.

Način na koji je Pekry postupao prema zapoljetcima u vrijeme kad se s njima pokušavao naći kompromis izazivao je nezadovoljstvo čak i među pristašama Habsburgovaca. Zbog toga i zbog nekih drugih prekršaja Ferdinand je u jesen 1537. u Gracu uhapsio Pekryja.³² Naredne godine građani Varaždina pružili su otpor uvođenju carske vojske u grad. Ta je vojska 1539. ipak ušla u Varaždin. Ali kralj je vlastelinstvo zaplijenio tek 1541. Do tada je njime upravljao Kečkeš kao administrator uhapšenog Pekryja.³³

Varaždinski su građani povratak vlastelinstva 1541. u kraljev posjed iskoristili za obnovu svojih gradskih povlastica. Čini se da je sistem njihove ovisnosti o vlastelinstvu tada sam po sebi propao. Kralj Ferdinand je 1541. građane oslobodio i plaćanja daće od sto forinti.

Varaždinska je općina 1541. podnijela vladaru zahtjeve (*»posulationes«*) kojima je željela osigurati, pa čak i proširiti, svoje povlastice. Varaždinci su zatražili da kralj više nikome ne zalaže i ne daruje njihov grad. Molili su da se potvrde njihove stare slobodine i povlastice, vrate sve zemlje koje su im oduzete u prethodnom razdoblju i uredi plaćanje mitničarine.³⁴

Ali kralj nije uvažio njihov osnovni zahtjev. Ferdinand je 1. XII. 1543. tvrđavu i grad Varaždin (*castrum et civitatem*) za 5000 forinti založio zapovjedniku svojih četa u Hrvatskoj Ivanu Ungnadu i njegovu sinu Krsti. Ungnad je istodobno dobio i čast velikog župana varaždinske županije. Zalaganje grada i tvrđave uvjetovali su vojnički razlozi. Ungnad je založenu sumu trebao uložiti u gradnju obrambenih kula. Kralj se obvezao da će povrh toga za obranu tvrđave i grada svake godine davati 200 forinti.³⁵

Ivan Ungnad je 1544. napustio položaj vrhovnog kapetana carskih četa.³⁶ Po drugi put je tu dužnost obavljao 1552 – 1556, kad se povukao u Njemačku. Kao varaždinski vlastelin naslijedio ga je sin Krsto, koji je 1578 – 1583. obavljao dužnost hrvatskog bana.

Ugnadi su kao novi feudalni gospodari pokušali obnoviti staro stanje – nametnuti Varaždinu status koji je imao nakon 1527. Sve je to izazvalo nove sporove i sukobe. Grad je sada bio dovoljno snažan da se njihovim nastojanjima odupre.

³⁰ KAZ, ALC I, Litt. br. 1.

³¹ Komorski arhiv u Beču, Ungarische Hoffinanz, 1528, Fol. 22-23; NRA, sv. 444, br. 40.

³² Vj. Klaić, n. dj., 122, 128.

³³ HAV, AGV, RA, SV. XVI, Br. 8.

³⁴ E. Laszowski, Monumenta Habsburgica III, 83-84.

³⁵ F. Šišić, Hrvatski saborski spisi II, 315-319; Arhiv Hrvatske, Donationes regiae saeculares (dalje: DRS), tomus I, 64.

³⁶ Vj. Klaić smatra da je Ferdinand Ungnadu darovao Varaždin kako bi ga zadržao na položaju vrhovnog kapetana (povijest Hrvata III / I, 161):

²⁹ Historijski arhiv Varaždin, Arhiv grada Varaždina, Radikalni arhiv (dalje: HAV, AGV, RA), sv. XVI, br. 10. Parnica je trajala još i 1558, kad ju je vodio njegov sin Juraj Kečkeš (KAZ, ALC I, Litt. K, br.284).

Kralj je 4. IX. 1550. potvrdio povlasticu po kojoj je Varaždin izuzet ispod lokalnog sudstva i podložen samo sudu kraljevske kurije. Potvrđena je također njegova stara sajamska povlastica. Ponovo su opisane i potvrđene međe gradskog teritorija.³⁷ Grad je 12. IX. 1550. dobio povlasticu za održavanje trećeg sajma i tjednog trga.³⁸ Sve je to pokazivalo da su zahtjevi Ungnada da se građani vrate u status njegovih podložnika bili nerealni. Zbog svega su toga sukobi grada s vlastelom dobili sada nove značajke. To su postali sporovi oko regalnih prava, oko šireg gradskog područja, nasilja vlastelinskih službenika itd.

Varaždinska je općina 1550. pisala vladaru da se već 8 godina tuži protiv Ivana i Krste Ungnada, koji svim sredstvima nastoje dokinuti njihove povlastice i postaviti ih u »jaram seljaštva« (in *jugum rusticitatis*). Općina je tražila da se njeni sporovi s vlastelom istraže i pravedno presude.³⁹ Kralj je 15. X. 1550. imenovao posebnu komisiju sa zadaćom da istraži i riješi »*diferencias et controversias*« između varaždinskih građana i Ungnada. U komisiji su bili Tomo Nadasdy, Franjo Batthyany, Juraj Tompa, podban Gusić i protonotar Mihajlo Raven.⁴⁰

Varaždin se tim komesarima obratio posebnom predstavkom. Molio je da prisile Ivana Ungnada i njegova kaštelana Jurja Bothera da poštuju povlastice koje grad uživa.⁴¹

Na poticaj komisije kralj je 23. V. 1551. naredio da se o svim spornim pitanjima između grada i vlastelina provede istraga.

Grad je dao saslušati veliku skupinu svjedoka, koji su prikazali različita nasilja vlastelinskih službenika nad građanima. Svjedoci su dalje dokazivali da su zemlje, šume, livade i pašnjaci na širem gradskom području pripadali općini. Vlastelinstvo je te poljoprivredne površine zauzelo nasilnim sredstvima. Kaštelan je nedavno okupirao zemlju Dubravu, a nešto ranije zemlje Zrepčar i Šabac. Vlastelinstvo je građanima otelo nekoliko vinograda, a kaštelan je ostalima pokušao nametnuti gornicu (daću u vinu).

Kaštelan je građanima zabranio da se koriste gradskim pašnjakom, odnosno počeo zahtijevati da od svakih 100 goveda koje tjeraju na pašu jedno daju vlastelinu.

Grad je pomoću svjedoka dokazivao da njemu pripada pravo ribolova (*jus piscationis*) ne samo u dravskim rukavcima već i u gradskim grabama.

Među najvažnijim pritužbama građana bile su tužbe zbog pokušaja vlastelinstva da ograniči njihovu trgovinu. Svjedoci su tvrdili da kaštelan zabranjuje Varaždincima trgovinu vinom i žitaricama, te da je njihovoj trgovačkoj robi nametnuo visoku mitničarinu, koju ranije uopće nisu plaćali.⁴²

Veliku skupinu svjedoka dao je saslušati i barun Ungnad. Oni su, pozivajući se na situaciju u kojoj se Varaždin nalazio 1527 – 1541, pokušavali dokazati da su građani podložnici vlastelinstva i da imaju snositi iste terete koje su tada snosili.⁴³ Predstavnici Ungnada iznijeli su pred komisiju i neke druge zahtjeve.

Kraljevska je komisija sporna pitanja između grada i baruna Ungnada rezimirala u 22 točke (*articuli*).

Ungnad je tražio da se nad Varaždinom obnovi jurisdikcija varaždinske vlastele. Taj je zahtjev bio konkretiziran u više

točaka. Njegovi su predstavnici tražili da mu građani iskazuju podložnost, da grad ne može primati nove građane bez njegove dozvole (*»de perceptione per cives extraneorum personarum absque scitu domini Ungnad*). Ungnad je zahtijevao da mu svi novi građani polažu zakletvu. Zatražio je da se za gradska vrata uvedu dvostruki ključevi. Jedne bi imao čuvati gradski sudac a druge njegov kaštelan. Oni bi svako jutro zajednički otključavali a navečer zaključavali gradska vrata (*10. articulus*). Vlastelin je zahtijevao čak i to da gradski sudac i prisežnici bez njegova dopuštenja ne nameću građanima takse (*de impositione taxarum civibus per judicem et juratos absque scitu domini Ungnad*).

Vlastelinstvo je postavilo više zahtjeva kojima su se imale obnoviti nekadašnje daće i službe Varaždinaca. Komisija je u čl. 19. kratko zabilježila: *»de (...) venatione, reclusionie Drawyczae et purgatione fossati«*. To su zapravo sažeti zahtjevi Ungnada da se građanima ponovo nametne dužnost sudjelovanja u vlastelinskim lovovima, zagrađivanja rukavca Dravice i čišćenja graba oko tvrđave i grada. Vlastelin je dalje tražio da mu se dopusti nametanje izvanredne novčane daće građanima (*taxa extraordinaria*). Član 17. *»super solutione census centum aureorum in posterum in specie solvendorum«* može se protumačiti kao Ungnadov zahtjev da se ubuduće miholjščina koju je grad plaćao daje u nekim naturalijama.

Vlastelin je dalje tražio da grad kraljevski porez (*dica*) i sve zemaljske poreze (*contributio regni*) ne plaća neposredno državnim organima, već preko vlastelinstva (čl. 21). Jednako je tako zahtijevao da u slučaju rata građani ne organiziraju vlastitu vojnu jedinicu, već da se uključe u njegov banderij (*de expeditione generali penes personam domini Ungnad*).

Građani su na prvome mjestu zahtijevali da Ungnad i njegovi službenici poštuju povlastice koje Varaždin uživa kao slobodni kraljevski grad. Komisija je 1551. pobilježila i neke njihove tužbe. Na prvom su mjestu bile žalbe zbog otetih poljoprivrednih površina na širem gradskom području. Građani su energično tražili da se dokine zabrana prodaje žitarica i vina u gradu, koju je uveo vlastelin, i da im se dozvoli ribolov u gradskim grabama. Tražili su da se gradu vrati posjed Bartolovec – *»Sanctus Bartholomeus quod pro nunc Sabnik vocatur«*, a gradskoj crkvi kmetovi u predgrađu Polečanu i selu Novakima.⁴⁴

Nisu sačuvane odluke kraljevske komisije iz 1551. Ali na temelju kasnijih dokumenata može se zaključiti da je ona priznala povlastice koje je kralj prethodne godine potvrdio Varaždinu. To je pak značilo da nije dopustila obnavljanje pune jurisdikcije vlastelina nad gradom i uvođenje daća koje je htio nametnuti građanima. Zabranila je također ograničavanje gradske trgovine. Nekoliko godina kasnije (vjerojatno 1558) Varaždinci su tražili da se Ungnad u odnosima prema gradu pridržava kraljeve presude. Neka sporna pitanja presudio je, dakle, kralj. Tu presudu zasad nismo mogli pronaći. Sačuvana je, međutim, kraljeva isprava od 11. II. 1551. kojom je potvrđeno da su građani Varaždina oslobođeni plaćanja mitničarine.⁴⁵

Kraljevska komisija je, čini se, naredila vlastelinu da građanima vrati oduzete poljoprivredne površine na gradskom području. Ali grad je i dalje zadržao neke oblike ovisnosti prema vlastelinstvu. Morao je npr. svake godine plaćati 100 zlatnih forinti »miholjščine«, koju je vlastelinski službenik 1558. nazvao »selišna daća od kuća koju Varaždinci plaćaju svom gospodinu«.⁴⁶

Iako su djelatnošću kraljevske komisije i kraljevom presudom neka sporna pitanja razriješena, sukobi između grada i vlastelina nisu prestali. Vlastelin se nije htio pridržavati mnogih odredbi iz tih presuda.

³⁷ DRS, Tomus I, 86-87; KAZ, ALC I, Litt, V, br. 245.

³⁸ HAV, AGV, RA, sv. XVII, br. 22.

³⁹ Isto, sv. XVII, br. 31.

⁴⁰ Laszowski, Monumenta Habsburgica III, 379-378.

⁴¹ HAV, AGV, RA, sv. XVII, br. 30.

⁴² *Attestationes [...] contra dominium Joannem Ungnad* (KAZ, ALC I, Litt, V, br. 1). *Attestationes nobilium in civitate Warasdiensi comorantium prudentum et circumsporum judicis et juratorum ceterumque civium et populorum eiusdem civitatis Warasdiensis contra [...] Joannem Ungnad* (KAZ, ALC I, Litt, V, br. 1)

⁴³ *Anno domini 1551. Attestationes pro parte generosi domini Johanni Ungnad contra cives Warasdienses* (KAZ, ALC, I, Litt, V, br. 1).

⁴⁴ HAV, AGV, RA, sv. XVII, br. 32.

⁴⁵ Isto, sv. XVIII, br. 39.

⁴⁶ Isto, sv. XX, br. 76.

Vlastelin nije uspio zabraniti građanima trgovinu vinom, ali je 1552. gradu nametnuo svoje pravo vinotočja (*juseducil-landi*).

Feudalno pravo vinotočja postalo je u XVI. stoljeću važan izvor novčanih prihoda za mnoga vlastelinstva. Sastojalo se u tome da je vlastelin određeni dio godine, u pravilu mjesec kad je cijena vina bila najveća, proglasio razdobljem kad samo on može prodavati vino. Grad Varaždin, u kojem se nalazila vojna posada i u koji su dolazili mnogi trgovci, bio je sigurno važno tržište za prodaju vina na malo.

O uvođenju vlastelinskog vinotočja u Varaždinu svjedočio je 1555. plemić Ivan Puhakoczy. Prema njegovoj izjavi barun Ivan Ungnad je nedavno »u gradu Varaždinu započeo i u grad Varaždin uveo svoje vinotočje, i to na taj način da se u svaka tri mjeseca jedan mjesec toči isključivo njegovo vino.« Puhakoczy nikad ranije nije čuo »da se vino grada Varaždina zabranjuje točiti i da se u njemu toči vino varaždinske tvrđave, već je grad Varaždin svoje vino uvijek slobodno i u miru točio i prodavao«. ⁴⁷

Građani su pružili otpor uvođenju vlastelinskog vinotočja u Varaždinu. Tužili su se čak vladaru. Po njegovu je nalogu 1555. izvršena istraga. Nakon toga kralj je 12. VII. 1556. posebnim nalogom zatražio da Ungnad ne toči vino protiv volje komesara i na štetu građana. ⁴⁸ Ali vlastelin nije odušao od nasilno uvedenog vinotočja. U mjesec kad je nametnuo svoj monopol prodaje vina grad su obilazili njegovi naoružani ljudi, koji su hapsili građane koji su se usudili prodavati vino. Gradska je općina tvrdila da se u vezi s tim postupcima događaju i ubojstva. ⁴⁹

Vlastelin je na gradskom području i nakon 1551. zadržao dosta zemalja. Nije se pridržavao kraljeve odluke o mitničarini. I dalje je inzistirao da u svim vodama oko Varaždina, uključujući i grabe oko grada, njemu pripada pravo ribolova. Krajem 1556. njegovi su ljudi npr. gradskim ribarima otlj uolovljene ribe, koje su vrijedile 50 forinti. ⁵⁰

Kako sporovi i sukobi nisu prestajali, kralj je 1. VIII. 1558. imenovao novu komisiju koja ih je trebala istražiti i razriješiti. Na čelu te komisije bio je titularni kninski biskup Ivan Iločki, a njeni članovi podžupan i plemićki suci varaždinske županije. ⁵¹ Gradska općina je toj komisiji pismeno iznijela svoje zahtjeve prema vlastelinu. Tražila je da se Ungnad pridržava odluke prethodne kraljevske komisije i kraljeve presude, da se gradu vrata ranije oduzete zemlje. Varaždin je dalje zahtijevao da se ukine vlastelinski monopol ribolova i građanima ne zabranjuje ribolov u gradskim grabama, te da se gradski kmetovi oslobode mitničarine.

Cini se da je na prijedlog komisije kralj 1551. odredio da građani polažu zakletvu pred vlastelinom. Grad je 1558. tražio da se ta zakletva ne polaže »u tvrđavi pred gospodinom Ungnadam ili njegovim predstavnikom, već u gradskoj kući prema starom običaju«, jer kralj nije odredio gdje se ona treba polagati.

Što se tiče vinotočja, općina se tužila da kontrola Ungnadovih naoružanih ljudi po kućama dovodi do ubojstava. Grad je predlagao da prodaja vina za sve, pa i za vlastelina, čitavo vrijeme bude slobodna. Ungnad bi, ako se to usvoji, prodavao vino preko gradskih gostioničara. ⁵²

O rezultatima rada kraljevske komisije iz 1558. nisu se sačuvali podaci. Sigurno je, međutim, da nije izmijenila vlastelinsko vinotočje. Gradski kaštelan u Knegincu Blaž Vukosla-
vić tužio se 1562. da je Krsto Ungnad, i nakon odlaska njegova oca Ivana »ad superiores partes Germaniae« zadržao »abuzivni način vinotočja svaki treći mjesec«. ⁵³

O sporovima i sukobima od 1558. do početka XVII. stoljeća sačuvali su se samo sporadični podaci, koji, međutim, pokazuju da su i dalje bila otvorena i sporna pitanja vlastelinskih regalnih prava (vinotočja, mitničarina, ribolova), gradske zemlje i gornice iz gradskih vinograda.

Građani su se 1581. tužili da Ungnad zatvara njihova suca i prisežnike. Njegovi su ljudi građanima otimali stoku i trgovačku robu, a jednog su građanina ubili. ⁵⁴ Na tužbu građana kralj Rudolf II. je 7. VI. 1583. naredio Krsti Ungnadu da prema njima obustavi svoja nasilja. ⁵⁵ Različita nasilja nad građanima vršio je i njegov zet i nasljednik Tomo Erdödy. On je 8. II. 1599. bio optužen što je šibao neke građane, oteo im 20 konja i prijetio gradskom sucu da će mu išćupati bradu. ⁵⁶

Iz svega što je rečeno u prethodnom poglavlju vidi se da je Varaždin 40-ih godina XVI. stoljeća uspio obnoviti povlastice slobodnog kraljevskog grada i da je u sukobima s vlastelinstvom 50-tih godina uspio očuvati svoj status. Feudalci su, doduše, još uvijek nametali gradskoj autonomiji i neka ograničenja.

Učvršćivanju položaja grada pridonijelo je uključivanje njegovih predstavnika u rad Hrvatskog sabora, kao i unošenje promjena u način plaćanja poreza.

Prema zasad poznatim izvorima grad Varaždin je sredinom XIV. stoljeća počeo slati svoje izaslanike (*ablegati*) na zasjedanja Hrvatskog sabora. Čini se da su od tada redovito sudjelovali u njegovu radu, a na nekim sjednicama i istupali.

Na zasjedanju Sabora, 7. III. 1557. predstavnici Varaždina podnijeli su tužbu protiv »teškog i štetnog vinotočja« koje je gradu nametnuo Krsto Ungnad. ⁵⁷ Sabor je 25. IX. 1567. preporučio molbu Varaždina kojom se tražilo utvrđivanje gradskih bedema. ⁵⁸ Kralj je, međutim, 18. V. 1573. zatražio od grada da sam obavi pregradnju neke obrambene kule i čisti gradske grabe. Naredne godine i Sabor ga je opomenuo da se nedovoljno brine o utvrđivanju gradskih zidina. ⁵⁹

Sudjelovanjem na zasjedanjima Sabora Varaždin se uključio među šest gradova (Zagrebački Gradec, Križevci, Koprivnica, Varaždin, Jastrebarsko i Samobor) koji su u drugoj polovici XVI. stoljeća na saborskim sjednicama predstavljali treći stalež.

Grad Varaždin je na početku XVI. stoljeća kraljevski porez (diku) plaćao na isti način kao i svi ostali podložnici u Slavoniji. U popisima se čak i navodilo da je grad vlasništvo feudalnih posjednika varaždinske tvrđave: 1507. »*Warasd dominae ducissae*«, 1517. »*Civitas Warasd marchionis*«. U gradu je popisivan ovaj broj poreznih dimova: 1507. – 161, 1513. – 260, 1517. – 300. ⁶⁰ Kraljevski su porez tada plaćali i drugi slobodni gradovi-Zagrebački Gradec i obje križevačke općine. ⁶¹ Ali te su općine diku same ubirale i same uplaćivale u kraljevsku blagajnu, dok je diku iz Varaždina preuzimao vlastelin i on ju je predavao kraljevskom dikatoru. O tome da su Varaždinci u to doba, jednako kao i kmetovi, porez

⁵⁴ KAZ, ALC I, Litt. V, br. 8.

⁵⁵ HAV, AGV, RA, sv. XXI, br. 112.

⁵⁶ Isto, sv. XXIII, br. 141.

⁵⁷ Šišić, HSS III, 10.

⁵⁸ Isto, 163.

⁵⁹ HAV, AGV, RA, sv. XXI, br. 103; Šišić, HSS IV, 152.

⁶⁰ J. Adamček – I. Kampuš, Popisi i obračuni poreza u Hrvatskoj u XV i XVI stoljeću, Zagreb 1976. (dalje: POP), 37, 68, 106.

⁶¹ Prema sačuvanim poreznim popisima Zagrebački Gradec, Gornji i Donji Križevci imali su ovaj broj poreznih dimova:

	God. 1507	God. 1517	God. 1520
Zagrebački Gradec	425	450	460
Gornji Križevci	55	63	54
Donji Križevci	93	109	94

(POP, 15, 18, 81, 94, 117, 123). Iako broj poreznih dimova ne predstavlja broj svih domaćinstava u gradu, već samo onih koja moraju platiti porez, navedeni podaci pokazuju da Varaždin u tom razdoblju nije najveći grad u kontinentalnoj Hrvatskoj.

⁴⁷ KAZ, ALC I, Litt. V, br. 226.

⁴⁸ HAV, AGV, RA, sv. XIX, br. 63.

⁴⁹ Isto, sv. XVII, br. 29.

⁵⁰ Isto, sv. XIX, br. 66.

⁵¹ Isto, sv. XX, br. 75.

⁵² Isto, sv. XVII, br. 29.

⁵³ Kaptolski arhiv u Zagrebu, Acta loci credibilis, Protokol 1, str. 283-284.

plaćali preko vlastelina svjedočilo je 1551. više osoba, a barun Ungnand tražio da se taj način plaćanja poreza obnovi.

Iako su građani svoj porez plaćali preko vlastelinstva, njihovi kmetovi u Knegincu plaćali su isti porez kao podložnici grada.⁶²

Kralj Ferdinand je 24. VII. 1543. Varaždin oslobodio plaćanja zemaljskog poreza (*taxa pro defensione regni*).⁶³ Iste godine grad nije dopustio provođenje poreznog popisa za kraljevsku diku. Sastavljač tog registra ubilježio je: *Civitas Warasdiensis non admissit se dicari*.⁶⁴ Slična je zabilješka unesena i u porezni registar iz 1555. (*«Prius se non admiserat dicare»*).⁶⁴

Nakon toga Varaždin se nije više upisivao u registre kao obveznik redovite dike. Taj su porez, međutim, i nadalje plaćali njegovi kmetovi i kmetovi gradskih ustanova (užbožnice, škole i župne crkve).

Varaždin je 1543. imao zbog poreza težak sukob s banom Nikolom Zrinskim. Grad se u listopadu 1543. tužio kralju da Nikola Zrinski zahtijeva 350 forinti *«de taxa et contributione»*, iako je on još od vremena ugarskih kraljeva oslobođen tih poreza.⁶⁵ Čini se da su ti porezi bili uračunati u bansku plaću, pa je ban da bi ih utjerao u predgrađe Varaždina doveo svoju vojsku (oko 1000 vojnika). Nije se povukao sve dok Varaždinci nisu platili 650 forinti.⁶⁶

Sredinom XVI. stoljeća kraljevski su gradovi počeli plaćati poseban porez, koji se nazivao *«taxa liberarum civitatum»*. Taj je porez za svaki grad u paušalnom iznosu određivala Ugarska komora. God. 1555. Zagrebački Gradec platio je 500 forinti te takse. Jednakim su iznosom bile opterećene i obje križevačke općine. Te su tri općine i 1568. morale platiti 1000 forinti takse slobodnih gradova.⁶⁷

Taksa slobodnih gradova postala je sredinom XVI. stoljeća i osnovni porezni teret grada Varaždina. Ferdinand je 12. II. 1554. za tekuću godinu grad oslobodio takse. Ali 1559. morao je na njeno ime platiti 300 forinti.⁶⁸

God. 1568. grad je opterećen čak s 1000 forinti takse. Na molbu općine kralj Maksimilijan je taj iznos smanjio na 800 forinti. God. 1572. određena je taksa od 500 forinti, a zatim je na molbu općine također smanjena (na 300 forinti). Smanjujući tada taksu, kralj je naredio da gradski kmetovi iz Sračinca i Srepičara moraju plaćati diku odvojeno od gradske takse. Grad je 27. III. 1574. ponovo molio da mu se taksa smanji.⁶⁹

Izneseni podaci pokazuju da je Varaždin u prvim desetljećima XVI. stoljeća kraljevski porez plaćao jednako kao i ostali podložnici (kmetovi i vlastelinska trgovišta). Taj je porez prestao plaćati 40-ih godina, a zatim je od 50-ih godina počeo plaćati taksu slobodnih kraljevskih gradova.

Objavljeni izvori pokazuju da su u Varaždinu u XV. stoljeću obrti i trgovina bili izvanredno razvijeni. U gradu je redovito djelovalo desetak mesara i trgovaca, te više zlatara, tkalaca, stolara, kamenara itd. Isti izvori pokazuju da su među građanima postojale i duboke socijalne razlike. Uz trgovce i obrtnike u gradu su postojale brojne sluge, sluškinje i obični radnici.⁷⁰

U arhivu Jurja Brandenburškog u Nürnbergu sačuvan je popis kuća u Varaždinu. Taj je popis nastao oko 1510. Va-

raždin se tada dijelio na unutarnji grad i vanjski grad. Unutarnji grad je najvjerojatnije dio Varaždina koji je tada bio opasan bedemima. U njemu su živjele samo 52 građanske obitelji (*Bürger in der Stadt*). U sedam ulica izvan grada živjelo je 258 obitelji (*Bürger ausserhalb der Stadt*). To su bile ove ulice: Kraljevska ulica (*Platea regalis*) s 55 kuća, Ulica sv. Vida (*Platea Sancti Viti*) – 38 kuća, Milički konec – 73 kuće, Dravički konec – 24 kuće, Ciglenski konec – 30 kuća, Brodovski – 31 kuća, i ulica Poklečan – 7 kuća. U gradu je sveukupno bilo 310 kuća.⁷¹ Nekoliko godina kasnije Varaždin je gradio nove bedeme, kojima su ograđene i ulice *«ausserhalb der Stadt»*. Izvan bedema je ostala ulica Poklečan, koja se zatim često naziva gradsko predgrađe.

U predstavi vladaru iz 1543. varaždinska općina je tvrdila da u gradu ima jedva 250 kuća, i to zajedno s onima koje su Turci u predgrađu popalili i opustošili.⁷² Broj se naseljenih kuća u Varaždinu, prema tome, od oko 1510. do 1543. smanjio za šezdesetak. U tom razdoblju grad je, po svemu sudeći, proživljavao i gospodarsku krizu.

Gospodarsko stanje Varaždina u prvoj polovici XVI. stoljeća nije istraženo. Ali na krizu koju je tada proživljavao, osim smanjivanja naseljenih kuća (i stanovnika), upućuju i neki drugi izvori.

U tom je razdoblju, čini se, velik udarac doživjela trgovina građana poljoprivrednim proizvodima (trgovina vinom, medom, žitaricama), koja je u prethodnom stoljeću imala dosta važnu ulogu. U trgovinu poljoprivrednim proizvodima sada su se uključili feudalci, koji su različitim sredstvima počeli ometati i potiskivati trgovinu građana i seljaka.

Gospodarski razvoj Varaždina ograničavao je nakon 1527. i vlastelin. On je nametnuo mitničarinu trgovačkoj robi, oduzeo gradu kmetove i poljoprivredne površine.

Turska je opasnost, čini se, samo privremeno utjecala na privredni život grada. Turci su u nekoliko navrata opustošili njegovu okolicu. Grad je morao ulagati velika sredstva u podizanju utvrda. Ali gospodarsko se značenje Varaždina približavanjem turske granice nije smanjilo. Grad je i u novim uvjetima našao snage za prevladavanje krize u svom razvoju.

Različiti znakovi pokazuju da je sredinom XVI. stoljeća započelo razdoblje privrednog jačanja Varaždina. Među njima važno mjesto pripada obnavljanju gradskih posjeda.

Selo Sračinec (*Zrachyncz*) još je 1553. pripadalo vlastelinu, ali je bilo popaljeno. U njemu je živio samo jedan kmet.⁷³ Na području tog sela (zemlja Gomulice) gradski su kmetovi 1558. držali neke krčevine. Nedugo iza toga na paljevinama nekadašnjeg sela nastalo je novo. Kralj Maksimilijan je 10. IX. 1567. posebnom darovnicom potvrdio Varaždinu zemlju Gomulice (terra Gomulycze) zajedno sa selom.⁷⁴ Novopodignuto selo Sračinec (*villa noviter erecta*) uneseno je 1566. u porezni registar. U tom se selu zatim postupno povećavao broj gradskih kmetova.

Varaždin je tih godina naselio kmetovima i selo Srepičar ili Svibovec (*Zrepychar alio nomine Zwymbowez*), koje je 1566. također upisano kao *«novo podignuto»*.⁷⁵

U drugoj polovici XVI. stoljeća povećao se broj kmetova u Knegincu, koji su također pripadali Varaždinu.⁷⁶ Grad je u Knegincu sredinom XVI. stoljeća sagradio utvrdu (*fortalicium civitatis warasdiensis Kneghyncz*), kojom je upravljao poseban kaštelan.⁷⁷

⁶² POP, 37, 41, 68, 106, 109.

⁶³ HAV, AGV, RA, sv. XVI, br. 12.

⁶⁴ POP 138, 158.

⁶⁵ Laszowski, Monumenta Habsburgica III, 159-160.

⁶⁶ HAV, AGV, RA, sv. XVI, br. 15; Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Varosi es Kamarai iratok, Fol. lat. 2428.

⁶⁷ POP, 209, 216.

⁶⁸ HAV, AGV, RA, sv. XIX, br. 57; sv. XX, br. 79.

⁶⁹ Šišić, HSS III, 206-207, 349-350, 406-407.

⁷⁰ PSV II, 1-22, 23-51, 52-75, 76-104, 105-134, 145-161, 162, 185-215, 230-243.

⁷¹ Staatsarchiv Nürnberg, Brandenburger Literalien, Nr. 1119.

⁷² Laszowski, Monumenta Habsburgica III, 159.

⁷³ *«Zrachincz arcis Warasdiensis totaliter combusta, in qua residenti colonus unus»* (POP, 158).

⁷⁴ KAZ, ALC I, Litt. C. br. 186; HAV, AGV, RA, sv. XXI, br. 95.

⁷⁵ POP, 197, 204, 221, 237, 292.

⁷⁶ Broj poreznih dimova u Knegincu kretao se ovako: 1553.-2, 1566.-6, 1568.-11, 1570.-10, 1576.-11 (POP, 197, 204, 221, 237, 292).

⁷⁷ KAZ, ALC, Protokol I, 283.

Od 1567. Varaždin je posjedovao skupinu kmetova u Žabniku nedaleko Bartolovca.⁷⁸

Obnavljanje navedenih posjeda pratile su brojne parnice koje je grad vodio s okolnim feudalnim posjednicima. Ti su posjednici posvojili zemlje na širem području grada. Tako se npr. 1557. parničio s Ivanom Gyulayem zbog zemlje »Benčec«. Gotovo neprekidne parnice grad je vodio s vlastenicima varaždinske tvrđave.⁷⁹

God. 1598. i 1600. grad Varaždin je neposredno posjedovao 173 kmeta. Svoje kmetove (zapravo želire) u predgrađu podijelio je gradskim ustanovama. U predgrađu je mjesni župnik imao 23, kapela sv. Vida 5, varaždinska ubožnica (*hospitale sine xenodochium*) 14 želira i gradski učitelj (*magister scholae*) 3 želira. Prema tome, Varaždin je ukupno posjedovao 218 kmetova i želira. Istodobno je varaždinski vlastelin u selima Trnovcu, Gornjem i Donjem Kučanu i gradskom podgrađu držao 144 kmeta.⁸⁰ U drugoj polovici XVI. stoljeća gradskim kmetovima upravljao je posebni »kmetški sudac« (*decanus sive officialis bonorum et colonorum civitatis*), koji je biran svake godine.⁸¹

Navedeni podaci pokazuju da je grad Varaždin na kraju XVI. stoljeća bio bogatiji feudalni posjednik nego varaždinska tvrđava. Činjenica da je Varaždin istodobno gradska općina i feudalni posjednik određivala je okvire i domete njegove borbe s vlastelinstvom. Grad se borio za svoj položaj i prava u feudalnom poretku a ne protiv njega.

Porast uloge obrta odrazio se u stvaranju cehovskih organizacija. Varaždinski su obrtnici u XV. stoljeću bili organizirani u bratovštine, a od sredine XVI. stoljeća započinje njihova organizacija u cehove. Tada je osnovan mesarski ceh (sačuvani su njegovi zapisnici od 1589). God. 1557. potvrđen je ceh kirurga, brijača i kupalištara. Iste su godine potvrđena pravila krznarskog, a 1561. tkalačkog ceha. Od 1569. spominje se krojački, a od 1589. lončarski ceh.

U narednom stoljeću osnovani su cehovi zlatara (1613), pekara, kovača, kolara i klobučara.⁸²

Gospodarsko jačanje grada povezano je i s jačanjem trgovine. U Varaždinu se sredinom XVI. stoljeća povećao broj sajmovi, a uz to je održavan i tjedni trg. Ali ceh trgovaca osnovan je tek 1629, kad je gradski sudac potvrdio njegova pravila. Ta je pravila kasnije potvrdio kralj.⁸³

U razvoju varaždinske trgovine u XVII. stoljeću važnu je ulogu imalo stvaranje trgova za izvozne proizvode. Hrvatski je sabor 1610. donio odluku da se uvedu posebni trgovi na koje svi izvoznici moraju dovoziti svoju robu za izvoz (med, svinje, goveda, žitarice itd.). Na te trgovalne (*locadepositionis*) trebali su dolaziti stranci i ovdje kupovati izvozne proizvode.⁸⁴ Sabor je time htio riješiti sukob hrvatskog plemstva sa štajerskim i kranjskim staležom oko carine i mitničarine, koja se nametala njihovoj robi u Stajerskoj i Kranjskoj.

Među »*locadepositionis*« najvažniji trg bio je u Varaždinu. Na prijedlog Sabora kralj Matija II. izdao mu je 1618. posebnu povelju kojom je proglašen »*pro foro publico niderlagh vocato seu loco depositionis*«.⁸⁵

Usporedo s oživljavanjem privrede u Varaždinu se počelo povećavati stanovništvo. U grad su se naseljavali novi obrt-

nici, seljaci i niži plemići. U pusta sela oko grada naseljavali su se seljaci odbjegli iz krajeva koje su osvajali Turci.

O pritjecanju novih stanovnika u Varaždinu svjedoči isprava bana Ivana Draškovića iz 1603. Zastupnik grada Varaždina Stjepan Fortuna požalio se te godine na zasjedanju Sabora da feudalni gospodari oko Varaždina pokušavaju u gradu pohapsiti neke građane kao svoje »odbjegle kmetove« (*colones fugitivos*). Fortuna je to obrazložio time da su mnogi građani Varaždina doista bili kmetovi. Kao sinovi okolnih kmetova oni su proteklih godina otišli u razne krajeve i pokrajine i tamo izučili »mehaničke i druge časne zanate« (*artes mechanicas et alias honestas peritias*). Naselili su se zatim u Varaždin i ovdje poženili. Sada se, međutim, javljaju feudalni gospodari njihovih roditelja, žalio se Fortuna, i žele ih preko županijskih sudaca uhapsiti, odvesti na svoje posjede i pretvoriti u kmetove.

Na traženje Fortune ban Ivan Drašković izdao je ispravu kojom je potvrđeno da su ti obrtnici »slobodne osobe« (*liberae personae*) a ne »odbjegli kmetovi« (*coloni fugitivi*) i naređeno da ih nitko ne uznemirava. Banovu ispravu potvrdio je 12. V. 1603. kralj Rudolf II.⁸⁶

Na kraju XVI. stoljeća u Varaždinu je već bilo 600 kuća.⁸⁷ Broj se domaćinstava u gradu u odnosu na stanje iz 1543. povećao 2,4 puta.

Posjednik varaždinske tvrđave postao je 1584. ban Tomo Erdödy, koji je to vlastelinstvo dobio ženidbom s Ungnadom kćerkom. Odnosi novog vlastelina prema gradu bili su isti kao i njegova tasta Krste Ungnada. Građani su i njega tužili zbog različitih nasilja: otimanja 20 konja, šibanja građana itd.⁸⁸

Odnosi između Tome Erdödyja i Varaždina još više su se pogoršali 1607, »kad je obitelj Erdödy dobila darovnicu za varaždinsko vlastelinstvo«. Darovnicom kralja Rudolfa II. od 24. III. 1607. grof Tomo Erdödy i njegovi nasljednici dobili su u trajni posjed »tvrđavu Varaždin s nasipima i grabama kako tvrđave Varaždin tako isto i grada Varaždina, te posjedima Novaki i Trnovec i svim želirima u ulici Novaki, koja se nalazi u predgrađu grada«. Grofu su darovnicom predani otoci Gardinovščak i Ratinščak, oko kojih se gradska općina sporila s vlastelinstvom.

Darovnicom iz 1607. Erdödy nije kao Ungnad 1543. proglašen vlasnikom grada Varaždina. Ali njom je ipak zadržana ovisnost grada o vlastelinstvu jer su Erdödy tvrđavu dobili »zajedno sa službom kapetana grada« (*simul cum officio capitaneatus civitatis*). Varaždin je i dalje trebao vlastelinu plaćati 100 forinti daće. Posebnom darovnicom grofovi Erdödy su istodobno dobili titulu nasljednih župana varaždinske županije.⁸⁹

Grad Varaždin usprotivio se uvođenju grofa Erdödyja u pravni posjed vlastelinstva. Gradski je fiskuš tražio da se prethodno Varaždinu vrate oduzete livade, pašnjaci, nasipi i grabe, zemlja Gomulica kod Sračinca i »gruntovi« koje su gradu oduzeli Ungnadi i na njima izgradili svoje alodijalne zgrade. Napose su zahtijevali da vlastelin obustavi naplaćivanje mitničarine od građana.⁹⁰

Uvođenje Tome Erdödyja u pravni posjed varaždinskog vlastelinstva izazvalo je val novih sukoba. Varaždinska je općina protiv vlastelina podnijela više tužbi vladaru. Ali vlastelin, koji je u međuvremenu postao novi ban, imao je velik utjecaj na dvoru. Zbog toga je 17. XII. 1608. kralj Matija II sve tužbe protiv vlastelina proglasio neosnovanim i naređio građanima da mu se u svemu pokoravaju.⁹¹

⁸⁶ Arhiv Hrvatske, Donationes regiae saeculares, tomus II, 11-17.

⁸⁷ M. Ilijanić, Prilog istraživanju kulturne povijesti Varaždina, Varaždin 1967.

⁸⁸ HAV, AGV, RA, sv. XXIII, br. 141.

⁸⁹ Sišić, HSS IV, 480-482, 482-483.

⁹⁰ KAZ, ALC I, Litt. E, br. 264.

⁹¹ Sišić, HSS V, 10-11.

⁷⁸ POP, 204, 221, 237, 292.

⁷⁹ KAZ, ALC I, Litt. C., br. 115, 120, 194, 198, 187; Litt. E, br. 165.

⁸⁰ POP, 548-550.

⁸¹ R. Horvat, Varaždin koncem XVI vijeka, Vjesnik Zemaljskog arhiva XIII, Zagreb 1911, 250-251.

⁸² K. Filić, Varaždinski mesarski ceh, Varaždin 1968, 22-82; M. Androić, »Navuka tkalechkoga mestre modussi navade, red, szloboschine pravice«, Arhivski vjesnik X, Zagreb 1967, 53-60.

⁸³ Mađarski državni arhiv u Budimpešti, Varosi es kamarai iratok, Fol. lat., br. 1384.

⁸⁴ Sišić, HSS V, 36-37, 56.

⁸⁵ Isto, 177-188.

I vlastelin se tužio protiv građana, u rujnu 1607. prijavio je gradsku općinu da uobičajenu daću od 100 zlatnih forinti nastoji plaćati u neodgovarajućoj moneti. Njegov predstavnik je 17. XII. 1607. optužio općinu zbog nepokornosti i buntovništva. Tvrdio je da građane u tome predvodi plemić Ivan Kitonić, koji se nedavno naselio u gradu i primio građanstvo. Kitonić je odbio da dođe u tvrđavu i iskaže podložništvo prema Erdödyju kao gradskom kapetanu.⁹²

Na zasjedanju Sabora 27. II. 1609. Tomo Erdödy je tužio Varaždince da odbijaju davati dužne »*obligationes et praestationes*«. ⁹³ Nije dovoljno jasno na kakve je to »obveze i podavanja« mislio.

Sukobi započeti 1607. završili su u korist Erdödyja. Na njihov ishod utjecale su političke borbe koje su se rasplamsale u gradu.

U Varaždinu su se već i u XIV. stoljeću naseljavali pojedini plemići. Tako je npr. čakovečki kaštelan Mihajlo 1399. prodao svoju kuću u gradu plemiću Ivanu od Suhodola. Plemić Ladislav Sabo posjedovao je 1506. u gradu kuću i osam selišta u ulici Poklečan.⁹⁴

Od sredine XVI. stoljeća u gradu se redovito spominju plemići. Istina, god. 1598. popisano je samo 5 obitelji plemića armalista (Rukel, Geclin, Nađ, Flajsman i Beršenski), ali nekoliko gradskih plemića imalo je, po svemu sudeći, u okoliču kmetove i nije upisano u porezni registar.⁹⁵

Iako su plemići činili samo malu skupinu stanovnika, oni su na kraju XVI. i na početku XVII. stoljeća postali veoma utjecajni. Vršili su dužnost gradskih sudaca i obavljali razne gradske službe. U prvom desetljeću XVII. stoljeća u gradu se isticao plemić Ivan Kitonić Kostajnički, kasnije poznati pravni pisac.⁹⁶ Oko plemića se postupno okupila gradska aristokracija, koja je monopolizirala vlast i nastojala ograničiti utjecaj građana u upravi gradom.

Protiv magistrata na čelu s plemićem Petrom Geclinom stvorila se jaka opozicija. Opoziciju su predvodili plemići Ivan Rukel i Andrija de Rudelis, koji su se, međutim, oslanjali na građane, napose na ceh krojača. Rukel i Rudelis čak su se upisali u taj ceh, koji je sa svojim cehmešтром Stjepanom Zgrabiasom postao središte opozicije.

Na skupštini sredinom 1606. građani su optužili suca Geclina da je prisvojio neke gradske prilode. Rukel ga je nazvao gradskih lopovom. Skupština je ubrzo prerasla u pobunu protiv magistrata. Rukel je podjarivao građane: »Vi ste slepci da ne vidite kak se naše općinsko rasipava.« Građani su svrgli Ivana Kitonića s dužnosti notara i zatražili da se protjera iz grada. Neki Čandek je vikao: »Mi smo bili prez zakona človeka i moremo biti. Zato van Kitonića.« Stjepan Zgrabias ga je podržavao: »Mi sebi hoćemo obrati (izabrati) ki nam budu pravde pitali. I ne bude nam vsaki posežnik i obćinski muž pravde pital, nego koje ti mi oberemo« (izabere-mo).

Buntovni građani svrgli su suca Petra Geclina. Andrija de Rudelis oteo mu je ključeve koji su simbolizirali sudačku vlast. Smijenjeni su također općinski funkcionari Gašpar Lukinić, Juraj Cernjak i Ivan Kitonić. Za novoga gradskog suca izabrali su Mihajla Jagetića.

Vlasti su svrgavanje Geclinova magistrata ocijenile kao pobunu. Svrgnuti funkcionari optuživali su Rukela da je pristaša Bočkajevih pobunjenika u Mađarskoj i naklonjen protestantizmu.⁹⁷

⁹² KAZ, ALC II, br. 2381; HAV, AGV, RA, sv. XXIV, br. 152.

⁹³ Šišić, HSS V, 14.

⁹⁴ NRA, sv. 1514, br. 16; sv. 1527, br. 19.

⁹⁵ POP, 550.

⁹⁶ Ivan Kitonić (oko 1561-1619) navodno je rođen u selu Poljani na vlastelinstvu Zelinu. Njegovi su roditelji vjerojatno pobjegli iz Kostajnice kad su je zauzeli Turci. Neko je vrijeme živio u zapadnoj Ugarskoj, a zatim se oko 1605. naselio u Varaždinu. Umro je u Trnavi, gdje je objavio i svoje djelo »*Directio methodica processus judicarii juris consuetudinarii regni Hungariae*«.

⁹⁷ KAZ, ALC I, Litt. K, br. 162.

Po nalogu bana plemićki sudac varaždinske županije Stjepan Patačić pokušao je u lipnju 1606. vratiti na vlast svrgnuti magistriat. Ali u tome nije uspio. Kad je u senatskoj kući pročitao banski nalog da se on uspostavlja, građani su se ponovo pobunili.

Svrgnuti činovnici podnijeli su nakon toga tužbu vladaru. Nadvojvoda Matija je 5. X. 1606. imenovao posebnu komisiju koja je trebala ispitati okolnosti nelegalne i prijevremene smjene varaždinskog suca i gradskih činovnika. Tu su komisiju sačinjavali zagrebački biskup Šimun Bratulić, grof Ivan Drašković i varaždinski vlastelin grof Tomo Erdödy. Komisija je o okolnostima svrgavanja magistrata dala saslušati svjedoke. Nakon toga je sredinom 1607. odredila da se na vlast vrati Petar Geclin i svi ostali svrgnuti općinski funkcionari. Odustala je, doduše, od kažnjavanja Rukelovih pristaša, ali je odredila da se svaka »smutnja« protiv uspostavljenog magistrata kažnjava globama u korist samostanske crkve.⁹⁸

Plemić Petar Geclin i njegove pristaše mogli su, prema tome, svoj povratak na vlast zahvaliti kraljevskoj komisiji u kojoj je bio i njihov vlastelin. S tim se vlastelinom grad upravo tada sporio o pitanju opsega njegove jurisdikcije nad gradom.

Geclinov je magistrat neko vrijeme pružao otpor zahtjevima vlastelina. Ali vjerojatno stoga što je svoj opstanak djelomično i njemu dugovao, potpisao je 1609. s njim kapitulantski ugovor kojim su gotovo sva sporna pitanja između grada i vlastelinstva riješena u Erdödyjevu korist.

Magistrat je tim ugovorom vlastelinu priznao isključivo pravo ribolova u grabama tvrđave i grada. Prihvatio je nadalje da je lov na širem gradskom području njegovo' regalno pravo.

Plemićki magistrat je ignorirao otpor građana vlastelinskom vinotočju. Potvrdio je pravo vlastelina da svaki treći mjesec u gradu isključivo on može prodavati vino. Ujedno su done-sene stroge odredbe protiv građana koji se tada usude točiti svoje vino. Dopušteno je da vlastelinski »*speculatores*« obilaze grad i hvataju građane koji u mjesecu rezerviranom za vlastelina potajno prodaju vino. Gradski sudac se obvezao da će tim građanima vino zaplijeniti.

Vlastelin se obvezao da će mitničarinu odrediti prema zakonima kraljevine. Općina je, međutim, utvrdila da građani tu daću ne moraju i neće plaćati. Magistrat je, međutim, pristao da građani i gradski kmetovi pri prijelazu mosta na Dravi od svakih kola plaćaju 4 denara.

Geclin je prihvatio da građani zajedno s vlastelinskim kmetovima čiste gradske grabe i vode brigu o mostu na Dravi. Dogovoreno je da novi građani polažu zakletvu u senatskoj kući (*in domo senatorea*), ali tako da pri tome bude prisutan i Erdödyjev predstavnik.

Magistrat je vlastelinu dodijelio pašnjake i livade na gradskom teritoriju. Povukao je parnicu zbog zemalja »Poredje«, koje su također ostale vlastelinu. Zauzvrat vlastelin je obćao Varaždincima vratiti njihov općinski pašnjak (gmajnu) i otvoriti javnu cestu preko svojeg teritorija.

Povrh svega, magistrat se obvezao da grofa Tomu Erdödyja i njegove nasljednike priznaje »za svoje nasljedne župane i kapetane.«⁹⁹

God. 1610. ugovor između bana Tome Erdödyja kao varaždinskog vlastelina i gradskog magistrata potvrdio je kralj.¹⁰⁰ Činilo se da su odnosi između Varaždina i vlastelinstva riješeni na duži rok.

Ugovor iz 1609. izazvao je nezadovoljstvo među građanima. Na redovnim izborima za magistrat 1610. Petar Geclin i njegove pristaše izgubili su vlast. U magistrat su izabrane oso-

⁹⁸ KAZ, ALC II, br. 2362.

⁹⁹ KAZ, ALC I, Litt. E, br. 198.

¹⁰⁰ Arhiv Hrvatske, Donationes regiae saeculares, tomus V, 150.

be koje su bile spremne nastaviti borbu protiv pokušaja vlastelina da nad Varaždinom ojača svoju jurisdikciju. Među njima se ponovo isticao plemić Ivan Rukel.

Već je 1610. izbio spor zbog mitničarine. Vlastelinstvo je tu daču pokušalo nametnuti varaždinskim građanima, te je saslušavanjem svjedoka nastojalo dokazati da su oni mitničarinu »uvijek i od starine morali plaćati«. ¹⁰¹

Predstavnik građana Mihajlo Wogemitt uložio je prosvjed protiv tog pokušaja. ¹⁰²

Građani su se zbog nečega i fizički sukobili s vlastelinskim službenicima. Grof Erdödy se 11. I. 1611. potužio Saboru da su išibali njegove ljude i učinili neka nasilja prema vlastelinstvu. Na tu tužbu odgovorio je varaždinski zastupnik Ivan Rukel, te je Sabor odredio da se spor grada i vlastelinstva riješi pred županijskim sudom. ¹⁰³

Poslije smjenjivanja Geclina u Varaždinu su ojačali protestanti. Oni su 1612. čak stekli prevlast u gradskom magistratu. Cini se da su se upravo protestanti najenergičnije borili za interese grada protiv vlastelina. Ali dolazak tih »heretika« na vlast uznemirio je Hrvatski sabor, koji se upravo u to doba politički angažirao za ortodoksnu katoličku vjeru.

Sabor je na zasjedanju 13. V. 1613. izabrao Grgura Pethöa i Stjepana Gereczyja da kao komesari svrgnu varaždinski »heretički magistrat«. Vijest o varaždinskim protestantima stigle su i na dvor, pa je i kralj Matija II. 4. VI. 1613. imenovao komisiju koja je trebala u Varaždinu iskorijeniti protestantizam. ¹⁰⁴

Saborsko-kraljevska komisija svrgla je u lipnju 1613. varaždinski magistrat. Pred Kaptolom u Vašvaru uložili su predstavnici grada 22. VI. 1613. prosvjed što se bez ikakve parnice, samo na temelju odluke Sabora, izbacuju iz službe njihov »sudac, drugi građani senatori i prisežnici, te još neke osobe.« ¹⁰⁵

Sabor je 20. III. 1614. zatražio da se ispita da li je taj prosvjed uložen u ime cijeloga grada ili samo skupine građana. Ujedno je zatražio da protiv varaždinskih protestanata zagrebački biskup poduzme odgovarajuće mjere, a da ih oštrog progone ban i župan varaždinske županije. ¹⁰⁶ Tim ostrim mjerama protestanti su iz Varaždina istjerani. Time je na duže vrijeme ponovo ojačan položaj vlastelina.

Građani su ipak ponekad pružali otpor odnosima koji su uspostavljeni ugovorom iz 1609. Nekadašnji rivali u magistratu Ivan Rukel i Peter Geclin tužili su se npr. 1616. zbog nastojanja vlastelina da ojača svoj utjecaj na vlastelinsko sudstvo. ¹⁰⁷

Cini se da općina dosta dugo nije istupala protiv vlastelina. Tek 1630. spominje se njena tužba protiv vlastelina Sigismunda Erdödyja zbog nasilja. Grad je istodobno tražio da se poništi ugovor s Tomom Erdödyjem iz 1609. ¹⁰⁸

Tužbe protiv vlastelinstva obnovljene su 1639. Grad se tužio da su mu gospodari varaždinske tvrđave nanijeli velike štete. Protivno ugovoru iz 1609. Tomo Erdödy i njegov sin Sigismund oteli su gradu dio teritorija-zemlje, šume, pašnjake. Kralj Ferdinand III. naredio je 31. VII. 1639. grofovima Jurju, Gabrijelu i Emeriku Erdödyju, tadašnjim posjednicima varaždinske tvrđave, da prestanu uznemiravati građane i da im vrate oduzete zemlje. Naredio je također da odustanu od nametanja građanima mitničarine i svih drugih nasilja. Kralj je obećao da će za ispitivanje svih sporova oko Varaždina imenovati posebnu komisiju.

Ta je komisija imenovana tek 21. VII. 1640. sa zadaćom da istraži sporove između vlastelinstva i grada i predloži za njih rješenja. Za predsjednika komisije imenovan je ban Ivan Drašković, a za članove prepošt zagrebačkog kaptola Martin Bogdan, Stjepan Berislavić, protonotar Petar Znika, podžupan križevačke županije Sigismund Domjanić i podžupan zagrebačke županije Ivan Ručić. Naknadno je komisiji pridodan podban Tomo Mikulić.

Cini se da je tu veliku komisiju bilo teško okupiti. Ban ju je uspio sazvati tek 11. ožujka 1641, poslije nekoliko odgađanja. ¹⁰⁹

Varaždinci su komisiji podnijeli nekoliko pismenih predstavlki. U pismu od 15. III. 1641. tužili su se da im grof Juraj Erdödy zabranjuje da se slobodno koriste šumama i pašnjacima i da love ribu, iako se te šume, pašnjaci i vode nalaze na teritoriju koji pripada gradu. ¹¹⁰

U dokumentu *Postulatio liberae Regiae civitatis Varasdiensis* građani su predložili zahtjeve koje su iznijeli na prethodnim pregovorima s grofom Jurjem Erdödyjem. Grof je zahtijevao da se poštuje darovnica obitelji Erdödy kojom su 1607. dobili vlastelinstvo Varaždina. Predstavnici grada pošli su od toga i zatražili da se gradu vrate svi teritoriji koji vlastelinu po toj darovnici ne pripadaju. Sastavili su i njihov popis (*Sunt haec quae non continentur in donationalibus domini comitis*). Vlastelinstvo je, prema tom popisu, unutar gradskih zidina zauzelo jedno zemljište grunt, (*fundus*), na kojem su sagrađene tri kuće. U ulici Milički konec u predgrađu zauzelo je 4, a ulici Poklečan 8 kuća. Na kraju te ulice, uz gradsku grabu, vlastelinstvo je posvojilo bivši alod plemića Krste Selišćevića i jednu pustu okućnicu. Građani su tvrdili da njima pripada zemljište ispred gornjih gradskih vrata na kojem je vlastelinstvo sagrađilo mitnicu i mesnicu. Kod tih vrata vlastelinstvo je posvojilo još osam kuća. U ulici Dravički konec vlastelinstvo je okupiralo 4 okućnice i veliki alod Jurja Sombara. U ulici Slopanec (*Slopancz*) zauzelo je čak 13 gradskih okućnica.

Predstavnici grada su dalje iznijeli da im je vlastelinstvo oduzelo zemlje Poredje kod posjeda Svibovec i šume na gradskom teritoriju, napose uz otok Motičnjak i pokraj crkve sv. Bartola. Sve se te zemlje i livade ne nalaze u darovnici grofova Erdödyja. Na gradskom teritoriju nalaze se također Erdödyjevi mlinovi izgrađeni na Dravici, kao i svi vinogradi u goricama Banski vrh i Pečečki vrh.

U darovnici iz 1607. nalazi se, priznavali su građani, vlastelinsko pravo vinotočja i pravo ubiranja mitničarine. Ali ta prava mogu važiti samo »unutar pravih međa varaždinske tvrđave«, a ne u gradu Varaždinu. ¹¹¹

Grad je kraljevskoj komisiji podnio još jedan dokumenat »*Postulationes Liberae Regiae civitatis Varasdiensis*...« U njemu su građani svoje zahtjeve i tužbe protiv vlastelinstva iznijeli u 13. točaka.

Kao prvo građani su zahtijevali da grofovi Erdödy priznaju i poštuju sve povlastice koje Varaždin ima kao slobodni kraljevski grad. Ponovo su zatražili da se pod gradsku jurisdikciju vrate sve kuće i okućnice koje vlastelin posjeduje u Varaždinu i njegovim predgrađima, jednako kao i poljoprivredne površine koje su feudalci okupirali na širem gradskom teritoriju (šume kod Motičnjaka, zemlju Poredje, vinograde itd.).

Grad se potužio da vlastelinski službenici napadaju gradske kuće i građane. Pokojni vlastelin Sigismund Erdödy doveo je u grad vojnike i s njima ometao rad gradske tržnice. Grof Juraj Erdödy prima plaću kao gradski kapetan da bi štitio grad i građane. Ali on, jednako kao i njegov prethodnik, Varaždin ne brani već ga napada.

¹⁰⁹ NRA, sv. 531, br. 39 (Pod tim se brojem nalazi konvolut spisa o djelatnosti kraljevske komisije 1640-1641).

¹¹⁰ KAZ, ALC, I, Litt. V, br. 232.

¹¹¹ »*Primaria postulatio civitatis Varasdiensis contra dominos comites et Arcis Varasdiensis possessores*« (NRA, sv. 551, br. 32).

¹⁰¹ KAZ, ALC II, br. 2481.

¹⁰² HAV, AGV, RA, sv. XXV, br. 165.

¹⁰³ Šišić, HSS V, 57.

¹⁰⁴ Isto, 86, 87-88.

¹⁰⁵ Isto, 88-89.

¹⁰⁶ Isto, 106.

¹⁰⁷ HAV, AGV, RA, sv. XXV, br. 172.

¹⁰⁸ Isto, sv. XXVII, br. 191.

Grad je predložio da se konačno razriješi i pitanje vlastelinskih regalnih prava. Iznijeli su da zbog postojećeg vlastelinskog prava vinotočja »između vlastelina varaždinske tvrđave i njegovih ljudi na jednoj i građana na drugoj strani izbijaju teške i česte svađe.« Zbog toga su predložili da vlastelin ne prodaje više vino u gradu, već da ga toči samo »unutar pravih međa i na području tvrđave, a građani pak da slobodno toče u gradu, predgradu i na njihovu području«.

Što se tiče vlastelinskog prava ubiranja mitničarine, građani su se tužili da vlastelinski ljudi tu daću ubiru »u ulicama, na javnim trgovima, u gradskim kućama, na mostovima i na teritoriju grada«. Tvrđili su da ta mitnica ide u skupinu tzv. »suhih malti« (*telonea sicca*) i zatražili da se zbog toga ukinu.¹¹²

Ali vlastelin nije htio odustati od svojih regalija. Juraj Erdödy je npr. 21. IV. 1640. dao saslušati svjedoke koji su dokazivali da su »mitničari i tvrđavni ljudi uvijek (...) ubirali mitničarinu za svoju gospodu, posjednike varaždinske tvrđave, od sve trgovačke i prehrambene robe« koju su okolni stanovnici donosili radi prodaje, »kako unutar zidina grada, tako i isto izvan njih«.¹¹³

Cini se da je kraljevska komisija koju je predvodio ban Ivan Drašković bila previše naklonjena vlastelinu. Predstavnici grada, notar Stanislav Zmionić i fiškal Nikola Franja, uložili su 16. III 1641. prosvjed pred Zagrebačkim kaptolom protiv grofa Jurja Erdödyja, koji pokušava usmjeriti djelatnosti komisije »protiv izložene volje Njegova Veličanstva«. Uložili su također prosvjed protiv ugovora s vlastelinom iz 1609.

Isti je dan protiv postupaka grofa Erdödyja protestirao direktor kraljevskih parnica Stjepan Županić. On je tvrdio da su zahtjevi koje grof postavlja na štetu »i grada i kraljevskog fiska, jer grad je slobodni kraljevski grad Njegova Veličanstva«. ¹¹⁴ Vijećnici Ugarske Komore su 29. III 1641. i posebnim dopisom istupili u zaštitu interesa grada Varaždina u njegovu sporu s vlastelinstvom¹¹⁵. Ali uza sve to, kraljevska komisija nije predložila prihvatljiva rješenja. Sporovi su nastavljeni.

Kralj Ferdinand je 5. XII. 1643. imenovao kanonika Petra Petrovića u novu komisiju, koja je trebala izmiriti Varaždin s vlastelinom.¹¹⁶ Kako ni ta komisija nije ništa učinila, spor grada i vlastelinstva došao je 1647. i pred Ugarski sabor.

Zasad nije dovoljno jasno kako je 1649. nastao novi ugovor između grada i vlastelina. Neposredno prije njegova sklapanja Varaždinci su demolirali neke vlastelinske gostionice izvan gradskih zidina (*externae tavernae*). Vjerojatno su ti događaji utjecali na gradski magistrat da je za neka sporna pitanja prihvatio kompromisna rješenja.

Ugovor iz 1649. regulirao je pitanja koja su u odnosima grada i vlastelina tada bila aktualna.

Sudac Petar Riđanec i magistrat pristali su da za šest mjeseci poruše neke »kućice i radnje« koje su bile podignute protiv volje vlastelina na vanjskoj obali grabe. Grad je dalje donio odluku da se vlastelinska gostionica unutar grada za života grofa Jurja Erdödyja oslobodi svih daća i podavanja. Grof je zauzvrat vratio građanima neke puste okućnice (*desertos fundos*) pokraj grabe uz tvrđavu, koje je vlastelinstvo ranije otelo građanima.

¹¹² »*Postulationes Liberae Regiae civitatis Varasdiensis super difficultatibus et gravaminibus quibus per Illustrissimum dominum comitem Sigismundum Erdödy banum etc. hominesque et officiales eiusdem arcis Varasdiensis affecta et aggravata extitit, aliisque eiusdem civitatis praetensionibus, inter eandem ac infra declarandas personas complanandis*« (NRA, sv. 531, br. 32). Koncept iste predstave nalazi se u Historijskom arhivu u Varaždinu (AGV, RA, sv. XXVII, br. 212).

¹¹³ KAZ, ALC I, Litt. E, br. 4.

¹¹⁴ Isto, Litt. V, br. 231, 232.

¹¹⁵ HAV, AGV, RA, sv. XXVII, br. 206.

¹¹⁶ Nadbiskupski arhiv u Zagrebu, Acta politica, sv. 2, br. 161.

Grof Erdödy je pristao da mitnička daća na unutrašnjem gradskom trgu, koju je ranije ubiralo vlastelinstvo a zatim posvojio grad, i ubuduće ostane gradu. Prihvatio je također da građani na svom području ne moraju plaćati mitničarinu. Ali izvan svojih kuća i aloda tu su daću i nadalje morali plaćati.

Vlastelin je prihvatio odluku Sabora da daća mostovina, koja se ubire na gradskim vratima, ostane gradu. Građani su pristali da mostovinu ne moraju plaćati podložnici i ljudi vlastelina. Grof Erdödy je odredio da njegovi kmetovi s grebengradskog vlastelinstva dovezu gradu za most na Plitvici, te su i oni privremeno oslobođeni mostovine.

Varaždinski magistrat je potvrdio da vlastelin može zadržati sve okućnice (*fundi*) koje su u gradu stekli njegovi prethodnici. Na štetu vlastelina grad je ranije prenio održavanje jednog sajma od Gornjih prema Donjim vratima. Magistrat je 1649. održavanje sajma prenio na staro mjesto.

U ugovor je uneseno da će grad nastaviti plaćati daću od 100 forinti. Utvrđeno je da građani za jednu zlatnu forintu plaćaju 2 rajnske forinte i 10 krajcara.

U posebnoj točki vlastelin i grad utvrdili su da odustaju od međusobnih parnica. Odlučili su procijeniti štete koje su si međusobno nanijeli prilikom sukoba oko vlastelinskih gostionica. Magistrat je obećao da će kao naknadu za razorene vlastelinske gostionice dati grofu »jedan honorar srednje vrijednosti«.

Ugovorom je na kraju utvrđen arbitražni način rješavanja budućih sporova.¹¹⁷

Ugovorom iz 1649. započelo je novo razdoblje u odnosima grada i vlastelinstva. Njega su sklopili vlastelin i magistrat kao ravnopravni faktori. Grad, doduše, nije mogao ostvariti maksimalne zahtjeve koje je 1641. postavio. Morao je pristati na kompromise. Vlastelin je i dalje zadržao posjede u gradu i različite poljoprivredne površine na širem području grada. Ali i on je morao učiniti ustupke. Prihvatio je ograničavanje prava ubiranja mitničarine, a regulirao je i vlastelinsko pravo vinotočja.

Sukobi između Varaždina i grofova Erdödyja kao varaždinske vlastele nastavljeni su i nakon 1649. Mnoga pitanja iz međusobnih odnosa ostala su neriješena, a iskršavali su i novi problemi.

Grad Varaždin je 25. III. 1655. dobio kraljevu povelju za podizanje mitnice u Gornjem Knegincu ili na rijeci Plitvici.¹¹⁸ Na zahtjev grofova Emerika i Jurja Erdödyja Hrvatski sabor je 11. VIII. 1655. spriječio podizanje te mitnice.¹¹⁹ Na temelju darovnice iz 1655. varaždinska je općina tek na kraju XVII. stoljeća podigla mitnicu na Kamenom mostu. Grofovi Erdödy ponovo su pokušali spriječiti njeno podizanje.¹²⁰

Ali grad je u međuvremenu toliko gospodarski ojačao da se njegove osnovne povlastice više nisu mogle stavljati u sumnju. Kralj Leopold je 18. VII. 1686. potvrdio da Varaždin u sudskom pogledu nije podložan banu i plemićkim sucima varaždinske županije. Prema toj ispravi, gradski sudac i senat potpuno su samostalni. Svi posjedi plemića u gradu, pa tako i posjedi varaždinskih isusovaca, potpadaju pod gradsku jurisdikciju i moraju snositi sve gradske terete.¹²¹

Ako pokušamo ukratko rezimirati rezultate ovoga rada, treba prvo istaći da je ukratko prikazano kako se grad Varaždin do sredine XIV. stoljeća oslobodio ovisnosti o kraljevskoj tvrđavi i ostvario povlastice slobodnog kraljevskog grada. Nakon toga su analizirani izvori koji pokazuju da je Va-

¹¹⁷ HAV, AGV, RA, sv. XXVIII, br. 225.

¹¹⁸ Arhiv Hrvatske, Donationes regiae saeculares, tomus II, 502-504.

¹¹⁹ Zapisnici Hrvatskog sabora I, Zagreb 1958, 207-208. U svojoj knjizi o agrarnim odnosima u Hrvatskoj (str. 732) krivo sam zaključio da su darovnicom iz 1655. sporovi grada i vlastelinstva oko mitničarine okončani.

¹²⁰ KAZ, ALC, I, Litt. E, br. 44.

¹²¹ Arhiv Hrvatske, Saborski spisi, br. 5/1755.

raždin 30-tih godina XV. stoljeća došao pod vlast grofova Celjskih i njihovih nasljednika. Iako su tada građanima nametnuta neka podavanja, njihova podložnost feudalcima nije slabila razvoj grada.

Feudalni posjednici varaždinske tvrđave počeli su u prvim desetljećima XVI. stoljeća nametati građanima nove terete. Tada su započeli sukobi građana s vlastelom. Gradska općina pružala je otpor svemu što je pogoršavalo položaj građana i ograničavalo gradsku autonomiju.

U borbi za svoj položaj Varaždin je najteže razdoblje proživio od 1527. do 1541. Građani su 1527. pristali uz zapoljevske, te im je vlastelin nakon njihova poraza kod **Varaždina** oduzeo gradske povlastice i nametnuo gotovo kmetska podavanja.

Kad je Varaždin 1541. ponovo postao kraljevski posjed, građani su obnovili svoje gradske povlastice. Međutim, već od 1543. morali su se za njih ponovo boriti jer je kralj vlastelinstvo i grad založio barunu Ivanu Ungnadu. U sukobima, koji su bili naročito žestoki 50-ih godina, grad je uspio očuvati

najvažnije povlastice slobodnog kraljevskog grada. Ali vlastelin je u Varaždinu zadržao neka regalna prava i dio gradskog područja, što je i dalje izazivalo različite sukobe. Grad je u međuvremenu gospodarski ojačao.

Sukobi su obnovljeni novom žestinom kad je 1607. u posjed grada uvedena obitelj Erdödy. Grof Tomo Erdödy iskoristio je sukobe koji su vladali u gradu i 1609. Varaždinu nametnuo ugovor kojim su gotovo sva sporna pitanja riješena u njegovu korist. Građani su, međutim, uskoro obnovili borbu protiv vlastelinstva. Odnose između grada i vlastelinstva imale su 1640-1641. i 1643-1644. regulirati posebne kraljevske komisije. Napredak u rješavanju spornih pitanja postignut je 1649. kompromisnim ugovorom između grada i vlastelinstva. Varaždin je u drugoj polovici XVII. stoljeća dobio nove povlastice za svoje sudstvo.

Sve u svemu, grad Varaždin je u dugotrajnim sukobima s vlastelom uspio obnoviti i zatim očuvati svoje gradske povlastice. Sukobi i sporovi s vlastelom oko različitih pitanja prenijeli su se i u XVIII. stoljeće.

